

РЕЦЕНЗИЯ

от

доц. д-р Борислав Градинаров от Институт за изследване на
обществата и знанието, БАН,
на дисертацията на Вихра Иванова Павлова, редовен докторант в
секция "Социални теории стратегии и прогнози", ИИОЗ - БАН, на
тема:

**"Трансформации в геополитиката и нови методи и практики
на геополитически прогнози"**
за получаване на образователната и научна степен "доктор" по
научната специалност философия

*(Тази рецензия е изготвена на основание Заповед РД-09-
126/21.02.2018 г. на Директора на ИИОЗ - БАН и Протокол № 1 от
заседанието на научното жури, проведено на 12 март 2018 г., съгласно
ЗРАСРБ, Правилника за неговото прилагане, както и на Правилата за
работа на Научния съвет на ИИОЗ)*

Представеният за защита дисертационен труд е изработен от Вихра Иванова Павлова, редовен докторант в секция "Социална теории, стратегии и прогнози", ИИОЗ - БАН, с научен ръководител чл. кор. проф. Васил Проданов.

Вихра Павлова е завършила ВТУ "Св. Св. Кирил и Методий", специалност библиотечно-информационна дейност със степен бакалавър и притежава магистърска степен, специалност "комуникационен и библиотечен мениджмънт" от ВТУ "Св. Св. Кирил и Методий". Зачислена е за редовен докторант в ИИОЗ - БАН през периода 2014-2017 г.

Дисертацията е в обем 218 стандартни страници, разделени в Увод и три глави. Библиографските източници обхващат 168 източника на кирилица и 148 източника на латиница, в това число и Интернет-базирани ресурси.

В увода на дисертационния труд се аргументира актуалността на проблема и се очертават обекта, предмета, целите и методологията на изследването. След формирането си в края на 19 и началото на 20 век, геополитиката се превръща в едно от ключовите основания за анализ и планиране на международните отношения, както и за изграждане на стратегии за експанзия и разширяване на сферите на влияниия в регионален и глобален план. Въпреки привидно широко разработената проблематика от много и различни по своята подготовка, професионален опит и идеологически пристрастия автори, недостатъчно пълно и задълбочено е

анализиран именно методологическият компонент на геополитическите анализи и прогнози.

Дисертационният труд си поставя амбициозната цел да компенсира, поне отчасти тази недостатъчност. Навикът да се използва инструментариума на класическия държавноцентричен геополитически анализ вече не гарантира значими теоретични и практически изводи, отчасти защото като методология той е изчерпан, отчасти защото съвременните реалности се различават съществено от онези обстоятелства, които са повлияли върху възникването на геополитическата наука. Ключова промяна има и в един от основните компоненти на геополитическия арсенал – идеологическият. Днес той разбира се присъства, но неговото място не е водещо, защото познатото през почти целия 20 в. блоково противопоставяне сега има други измерения.

Задачите, поставени в дисертацията могат да се обособят в две групи. Първата от тях е да се аргументира „завръщането” към геополитическите аргументи и лексика при изследването и практическото прилагане на приемите за водене на външна политика. Втората е да се очертаят промените в предмета на геополитическото, които позволяват да се формулират по-адекватни стратегии и прогнози за влияние върху процесите в международен план.

Важно предимство на предложения текст е ясното очертаване на времевите граници на изследването. Началото му е през второто десетилетие на 20 в., когато в „Държавата, като форма на живот“ (2016 г.) шведският политик и теоретик Рудолф Киелен за пръв път използва понятието „геополитика“, а крайт му можем условно да поставим през второто десетилетие на 21 в. През този един век проблематиката и инструментариумът на геополитическото преминава сериозна и съществена трансформация – от средство на водене на външната политика и дори на военни действия до днешния многофакторен и системен поглед върху взаимодействието между географското местоположение и политическото влияние.

Междудисциплинарността като важен елемент от методологията, която от 70-те години на миналия постепенно се налага във все повече обществени науки, внася съществена промяна в геополитическите изследвания. Сега ние трудно можем да определим геополитиката като обособена и чиста дисциплина, тя е по-скоро ансамбъл от различни по предмет и инструментариум науки. Именно това е същественото при изследването на трансформациите в геополитиката. Днес тези изследвания все повече се конструират като предметно ориентирани и по възможност обективни теории за механизмите, които движат междудържавните отношения, от една страна и като идеологически аргументирани и субективно детерминирани препоръки, сценарии и стратегии за действие, от друга. Практическата

геополитика днес а предимно приложна дейност, подчинена изцяло на политическата целесъобразност.

При аргументирането на своята позиция за разграничението между фундаменталната (теоретичната) и инструменталната (приложната) геополитика Вихра Павлова стъпва на широк кръг от автори и произведения, което е показател за внимателното и методично проучване на литературните източници и вникването в техния социален контекст. Това е задължително за всяка дисертация – добросъвестното проучване на наличните достижения в областта на изследването, тяхното систематизиране и открояване на силните и слабите им страни. Работата е трудоемка и изисква време и търпение. В случая разходването на този важен за всеки изследовател ресурс е възнаграден, тъй като резултатът му е критичното и систематично представяне на подходите и резултатите на множество изследвания, от което е възможно да се направят важни изводи.

Един от тези резултати е формулиран при изложението на проблематиката в **Първа глава** на дисертацията – преходът от териториален към политико-икономически модел за водене на външна политика, при който разстоянията престават да играят ключова роля, а се заменят от износа и налагането на определени социално-властови модели. Зависимостта вече не е толкова функция на географското пространство, а сферите на влияние не се градираат в зависимост от отдалечеността им от центъра.

В тази глава, озаглавена „Завръщането на геополитиката при прехода от монополярна към многополярна свят“, акцентът се поставя върху принудителното преместване на геополитическия фокус от централистично устроените междудържавни системи с ясно видим център (хегемон) към сложна, многоядрена междудържавна структура. В нея общата резултатна е следствие на различни и често непрогнозируеми връзки и влияния. В този контекст не съм убеден, че понятието „многополярна“ или неговият синоним „многополюсна“ са теоретически коректни, доколкото концепцията за полюс предполага наличието на не по-малко и не повече от два условни центъра, намиращи се в опозиция и сложно, диалектично по характер, взаимно привличане и взаимно отблъскване. В този понятиен пункт текстът се нуждае от критично осмисляне и би спечелил, ако терминологичният проблем беше разгледан по-детайлно.

Един от важните въпроси, подложени на анализ в първа глава, е преходът от империйния геополитически модел към хегемонен световен ред. Докато за първия е характерна централизираната политическа система на управление, мощната военна бюрокрация и преразпределителна икономика, за вторият е по-приложим моделът на единната система на разделение на труда при политическо и културно многообразие. (с. 19 от дисертацията). При последния модел обаче предимство имат държавите с технологично, финансово и търговско превъзходство. Тук географската близост престава да

играе важната роля, която е имала през Древността, а и през Средновековието почти до 15 век, когато започва колониалната епоха.

През следващия, хегемониален период геополитическият акцент се поставя върху налагането на идеята, че националните интереси на държавата-хегемон, интерпретирани и в екстериториален смисъл, въплъщават общите цивилизационни интереси. Тук има нюанси, които обаче не компрометират принципа – ако подмяната на вестфалската система с фрийтрейдърския империализъм от страна на Великобритания е частично, през следващия период САЩ отнемат суверенитета на държавите, попадащи в геополитическото им пространство почти изцяло. (с. 21 от дисертацията). През 19 и 20 в. арсеналът за налагане на геополитическо влияние става все по-богат – от военна експанзия и протекционизъм до насилствено налагане на свободната търговия и световното разделение на труда. Икономическият и социалният прогрес обаче не е достатъчен, за да преодолее или смекчи инструментите за диктат и подчинение.

Можем да се съгласим с Имануел Уолърстейн, че империализмът във външната политика датира отпреди индустриалната епоха, противно на позицията на Хегел, но неговите проявления са различни. Върху това различие би следвало да се отдели повече внимание, тъй като именно то е един от факторите, които пораждат геополитическата концепция и нейното „завръщане“ през втората половина на 20 в. Именно трансформациите на империализма и еволюцията на концепциите за него са едни от важните източници за формиране на геополитическия поглед към процесите изобщо. Този поглед се превръща в инструмент за обяснение на измененията във формите, но не и в същността на капиталистическия обществен и икономически ред. Империализмът е органична част от тази същност и трудно може да бъде отделен от нея.

Критичното и обстойно разглеждане на концепциите за империализма от различни гледни точки е безспорен плюс за текста. Балансиран изглежда и подходът към геополитическите обяснения, използващи оста "морски - сухоземни цивилизации", макар на моменти критиките на представените концепции да се правят през призмата на поостарелите марксистки обяснения за жизнеността на капитализма чрез износа на кризи от центъра към периферията на системата. Текстът би спечелил също и от едно по-критично отношение към теорията на И. Уолърстейн за йерархичната структура на световната система по линията център - полупериферия - периферия.

В дисертацията е щрихирана картината на постепенното преодоляване на пространствения компонент в геополитиката при навлизането на света в ерата на глобализацията. Технологичният напредък омаловажава значението на географското понятие за пространство, заменяйки го със сфери на влияние, геоикономика, геостратегия и т.н. Не липсват и примери за замяна

на геополитиката с интерпретации на цивилизационната теория (Самуел Хънтингтън).

Плурализацията на геополитиката през последните две десетилетия формира усещането за криза и в тази дисциплина, която се изправя пред остър дефицит на концептуални рамки и работеща методология. Очевидната неадекватност на старите модели все още не е достатъчно, за да породи от само себе си нови обяснителни схеми. Геополитиката, завръщайки се в реалната политика, затъва във все по-всеобхватна криза, може би защото в дълбоката си същност тя не е достатъчно достоверна и като теория, и като практика.

В последните двайсетина страници на първа глава Вихра Павлова се опитва да вкара колкото се може повече автори, теории, хипотези и прогнози, изкушена от пъстрата въртележка от всевъзможни публикации и автори с претенции да кажат нещо на геополитическа тематика. Това претоварва текста и създава впечатление за известна разфокусираност, но като цяло не е в състояние да компрометира усещането за положени много и добросъвестни усилия за вникване в наличната по темата информация. Кое е и една от целите на подобен текст. За него е важен не само научният, но и образователният компонент.

Втора глава на дисертацията, озаглавена "Типология и методи на съвременните геополитически прогнози" си поставя за цел да изследва принципите на прогнозиране в практическата и фундаментална геополитика. Геополитическото прогнозиране е съпоставено с възхода на позитивизма и търсенето на универсални естествени закони на измененията, нещо, което е проблематично по отношение на историята. Затова и геополитическото прогнозиране може да е в най-добрия случай частично адекватно, независимо от традицията на географския компонент в геополитиката да се гледа като на естественонаучна съставка. Но именно т. нар. "малки подробности", така характерни за историографията, внасят значителна доза неопределеност в този тип прогнозиране.

Основният методологически препъникамък пред прогнозирането е, че то е успешно приложимо в много тясна предметна област - там, където е в сила "лапласовския детерминизъм, съгласно който, знаейки началните условия и релевантните закономерности, ние можем да предскажем бъдещото състояние на изследвания обект." (с. 82 от дисертацията). Предвиждането е с по-пластични граници и често и с по-малка конкретика, затова изглежда по-удачно в геополитически план. Предсказанието пък е насочено към пределната конкретика, което го извежда извън границите на научните занимания.

Прекалено категорично звучи твърдението на Вихра Павлова на стр. 81 от дисертацията: "Неопределеността изключва закономерности и каузалност, тя е индетерминистична, води до *непредсказуемост*." Това е само едно, при

това много тясно разбиране на понятието „неопределеност“, което не допринася съществено за разбиране на причините за геополитическата многовариантност.

В дисертацията са представени, макар и схематично, някои от ключовите прогностични техники – експертното прогнозиране, методът Делфи, методът "форсайт" и т. н., като Вихра Павлова съвсем коректно посочва, че „прогнозите в практическата геополитика се разминават с изискванията на научното прогнозиране.” (с. 88 от дисертацията). На тези прогнози не трябва да се гледа като на изцяло научен продукт, а по-скоро като проява на нормативния метод за въздействие върху социалните процеси. Но тъй като те се създават и разпространяват от влиятелни и повечето пъти притежаващи своя академична кариера автори (Зб. Бжежински, Р. Каплан, Дж. Хридман, Д. Фридман и др.), това им придава нужната сериозност, за да бъдат използвани като основание за практически външнополитически действия. Стратегическото целеполагане в подобни прогнози обаче ги превръща в особен продукт, в който присъстват и псевдонаучни съставки, което не е добра атестация за научната им стойност. Във връзка с това Вихра Павлова прави обстойна и адекватна характеристика на мозъчните тръстове, тъй като според нея те са едни от главните субекти на подобни прогнози.

Важен приносен момент във втора глава на дисертацията е анализът на връзката между възраждането на интереса към геополитическата проблематика, от една страна, и присъщата цикличност по оста възход – криза на съвременната капиталистическа система, от друга. Това е аргумент в подкрепа на извода, че геополитическите изследвания са до голяма степен свързани с реалните социално-икономически проблеми и цели, което отнема част от тяхната автономност в сравнение с изследователските програми в други научни области.

Във втората част на главата са представени основните методи за геополитически анализ и прогнозиране. Би могло обаче да се отдели повече внимание на предимствата и ограниченията на всеки от тези методи, макар в дисертацията да присъства и такъв анализ. Това не дава достатъчно категоричен отговор на въпроса защо предпочитанията на дисертанта са към системната теория и системните подходи за изследване на геополитическото. Вероятно то е следствие и от желанието да се обхване проблематиката в екстензивен план за сметка на дълбочинното проучване.

Трета глава на дисертацията, озаглавена „Водещи глобални тенденции”, създава усещане за преместване на акцента от фундаменталната към практическата геополитика и е наситена с конкретика. Впечатлението е, че дисертантът не е успял да се дистанцира от мощния, но и до известна степен произволен тренд да се рисуват оптимистични геополитически перспективи пред Източна и Югоизточна Азия. Действително, съществуват тенденции, които за обучения по стандартите на западноевропейската наука

и култура изследовател изглеждат многообещаващи. Но историята рядко повтаря вече осъществените модели на възход и криза и в този смисъл към засилването на геополитическото махало на изток трябва да се подходи с разумна доза скептицизъм.

Формата на изказ в тази трета глава на дисертацията, която е предимно в бъдеще време, създава усещането за полет на въображението без да се държи сметка за бързо променящите се условия, в които глобалните процеси стават все по-неопределени и трудно прогнозируеми. Регионалните тенденции при определени обстоятелства могат да преминат своите пространствени ограничения, но това съвсем не е сигурно.

Струпването на много и разнообразни данни от икономически, демографски, военен и т. н. характер при очертаване на бъдещите геополитически трендове не е достатъчно, за да се аргументират дълбинните процеси, които ще определят промените в следващите десетилетия. Имам известни резерви и към привеждането на аргумента за определящата сила на т. нар. капиталистически кризисни цикли, които могат да се използват като основен обяснителен принцип. Това важи и за хелиоцентричния модел на И. Уолърстейн, в която страната-хегемон е безвъпросният печеливш, поне в периодите на йерархическа стабилност.

Що се отнася до големия обем от текста, който Вихра Павлова е отделила на Китай, той е още едно доказателство, че авторът е склонен да се приобщи към мощната геополитическа мода да се величае китайското чудо. Мисля, че тук нещата трябва да са по-овладени, предпазливи и с повече критичен патос.

Заклучение:

Като цяло текстът на дисертацията показва умение за работа с източниците и добри аналитични способности, което е много съществено за всеки изследовател на съвременната геополитика. Вихра Павлова демонстрира умение да се ориентира в множество и различни по своята методология, идеологически пристрастия, политическа принадлежност и стил автори, което е незаменимо качество за всеки, който би желал да се занимава с научна дейност. Тя има три публикации по темата на дисертационния труд, както и пет публикации с научно-популярен характер, което е много полезно с оглед на предмета на дисертацията.

Всичко това ми дава основание да препоръчам на уважаемото научно жури да й присъди образователната и научна степен „доктор”.

15. 05. 2018 г.
гр. София

Рецензент:

(доц. д-р Б. Градинаров)